

Fout in de Koude Oorlog

Luns en Ivens leidraad in onderhoudend boek

De Koude Oorlog hakte er ook in Nederland flink in. Met het NAVO-lidmaatschap werden de internationale conflicten onherroepelijk geïmporteerd en binnenlands dunnetjes overgedaan. Maar de polarisatie van 'rechts' en 'links' werd ook geëxporteerd, en wel in de personen van Joseph Luns en Joris Ivens – twee Nederlanders die ieder op hun eigen terrein wereldberoemd werden.

Nicole van der Steen
is redacteur van Kleio.

Martin Bossenbroek belicht in een onderhoudend boek bijna vijfenveertig jaar Koude Oorlog in Nederland, aan de hand van de levens van twee opvallende persoonlijkheden. Joseph Luns bevond zich als minister van Buitenlandse Zaken in negen kabinetten aan de uiterst conservatieve rechterkant van het politieke spectrum; vervolgens was hij nog dertien jaar secretaris-generaal van de NAVO. Filmmaker Joris Ivens hield zich levenslang op aan de uiterste linkerkant: op uitnodiging van diverse communistische regimes maakte hij documentaires die het Westen moesten overtuigen van het goede leven in de arbeidersparadijzen. Beide mannen waren 'fout' in de ogen van de andere partij. Beide mannen bleken meesters in het optuigen van hun eigen persoon en beweegredenen. Beide mannen werden hoogbejaard. Luns bleef tot op hoge leeftijd krasse uitspraken doen tegen alles wat progressief was, terwijl Ivens in de jaren voor zijn dood inzag dat hij zich misschien door Stalin en Mao in de luren had laten leggen.

Straatnaam

Bossenbroek begint zijn relaas met de onthutsende mededeling dat naar Luns die de hele Koude Oorlog lang de 'Bekendste Nederlander in het buitenland' was, slechts één miniem straatje in een Vinex-wijk in Goes is genoemd, en dat alleen omdat de oude naam verwarrend was.

Ter vergelijking: Joris Ivens heeft twee pleinen (in Amsterdam en Nijmegen), een laan (in Almere) én een monument (in Nijmegen, waar ook zijn geboortehuis een plaquette heeft gekregen). Toch was er een tijd waarin Luns in Nederland niets verkeerd kon doen en Joris Ivens als staatsgevaarlijk element werd beschouwd. Waar ging het dan mis? Pas aan

het einde van Luns' carrière, bijna tegelijk met de nationale rehabilitatie van Joris Ivens. De lange weg ernaartoe, via 'rechts' en 'links' die elkaar decennialang bestookten met verdachtmakingen en venijnige uithalen, tot nepnieuws aan toe, wordt door Bossenbroek helder en vaak geestig uit de doeken gedaan. Hij verplaatst zich beurtelings in de twee 'foute'

Joris Ivens. Foto:
Nationaal Archief,
Rob C. Croes / Anefo.

Nederlanders bij uitstek en geeft ze de rol van gids door de hoogten en dieptepunten van de Koude Oorlog; steeds zijn de Nederlandse reacties op die ontwikkelingen daarbij de rode draad. Luns en Ivens maakten beiden op cruciale momenten, met de 'kennis van toen', keuzes die in de ogen van de tegenstander fout waren. Het boek blijkt hierdoor uiterst bruikbaar om een aantal verplichte voorbeelden een gezicht te geven. Veel gebeurtenissen die ik als kind en puber maar half begreep, vallen met Bossenbroeks nuchtere, soms sarcastische weergave van de 'wetenschap van nu' op hun plaats. De bepalende keuzes van beide heren begonnen in het crisisjaar 1933. De tot dan toe als avant-gardist bekendstaande filmer Ivens liet zich in met de groep communisten die in een *Bruinboek* wilde aantonen dat de nazi's zelf, met hulp van Marinus van der Lubbe, de Rijksdag in brand hadden gestoken – een daad die ook de Nederlandse bevolking diep verdeelde. Ivens had dan al rondgereisd in de Sovjet-Unie en was lid geworden van de Communistische Partij Holland. Zijn films lieten vanaf 1933 alleen nog het arbeidersperspectief zien. Luns stamde uit een extreem nationalistisch, katholiek nest. Geheel in die lijn schreeuwde hij als jonge student moord en brand na de munterij op de Zeven Provinciën – nog zo'n gebeurtenis die de Nederlandse gemoederen in beweging bracht. Hij heeft dan zijn diensttijd al doorgebracht als matroos op een marineschip, was gefascineerd door alles wat militair was en voelde de munterij als een dolksteek. Van 1933 tot 1936 was hij lid van de NSB.

Nederlands-Indië

Na de oorlog zag de wereld er anders uit: de Nederlandse regering zon op een manier Nederlands-Indië te behouden zonder de ouderwetse koloniale verhoudingen. Ivens kreeg het verzoek als 'filmcommissaris' van het gouvernement de overgang ter plaatse ►

Joseph Luns, toenmalig minister van Buitenlandse Zaken, tijdens een persconferentie in 1979. Collectie Spaarnestad Photo, 1979.

Een demonstratie in Den Haag tegen het plaatsen van nieuwe kernwapens in Nederland. 1983. Eigen archief van E. Melchior.

vast te leggen. Het resultaat is een misstap die hem nog lang werd nagedragen, althans in zijn eigen beleving. In 1946 nam hij op eigen gezag de korte documentaire *Indonesia Calling!* op, een 'filmpamflet' waarin hij partij koos voor de vrijheidssrijd van de jonge Republiek Indonesië. Nog altijd doet op websites zijn eigen versie van de reactie van de regering de ronde: hij was niet welkom meer in Nederland en moest elke drie maanden zijn paspoort laten verlengen. In *De Waarheid* werd in juli 1963 nog gemeld dat Luns had geprobeerd een vertoning in Duitsland te voorkomen en dat de film in Nederland verboden was. In werkelijkheid begonnen de problemen voor Ivens pas toen hij, geheel vrijwillig, na 1947 jarenlang in het Oostblok verbleef om voor de communistische regimes te filmen.

Dat de Nederlandse overheid allergisch was voor alles wat naar communistische sympathieën reikte, wordt verklaard door

'Veel Nederlandse communisten hadden moeite toe te geven dat zij zich op nietsontziende schurken hadden verlaten'

de groeiende afhankelijkheid van de Verenigde Staten: eerst 'emotioneel en moreel door de bevrijding, vervolgens financieel en economisch door de Marshallhulp, en ten slotte politiek en militair door het NAVO-lidmaatschap'. Om de Marshallhulp te behouden moest afstand worden gedaan van Nederlands-Indië, maar vervolgens werden ook onder dwang Nederlandse militairen in internationale conflicten ingezet, werd de krijgsmacht geheel veramerikaniseerd en werden onder druk de defensie-uitgaven verhoogd. Bovendien moest de regering accepteren dat de VS zou beslissen over de opslag (en eventuele inzet) van atoombomben op haar grondgebied.

Soft power

Bovenstaand beleid werd, onder een sociaaldemocratische premier nota bene, door de Nederlandse bevolking algemeen geaccepteerd; alleen de Communistische Partij Nederland en haar aanhang bleven zich verzetten. Bossenbroek verklaart dat met de 'soft power' die de VS zorgvuldig uitstrooide over de Nederlandse samenleving: van muziek en films tot elektrische apparaten en luxe-artikelen. Zelfs de latere protesten tegen de Vietnamoorlog kwamen oorspronkelijk uit Amerika en verstoorden de magie allerminst. Die afhankelijkheid hield ook in dat de Binnenlandse Veiligheidsdienst doorlopend informatie deelde met de CIA, die stevige financiële en materiële steun verleende en eigen operaties uitvoerde in Nederland. Juist toen Chroesjtsjov zijn vreedzame co-existentie predikte, nam het wantrouwen in West-Europa toe: dat moest wel een dekmantel voor de ware Russische bedoelingen zijn. Een netwerk van anticommunistische organisaties zou door middel van publicaties en cursussen tegenwicht bieden.

Luns en Ivens, vertegenwoordigers van Fout Rechts en Fout Links, gingen ondertussen onverstoorbaar voort op de ingeslagen wegen. Luns veroverde in 1952, met zijn nationalistische standpunt in de kwestie Nieuw-Guinea, zijn eerste ministerspost. Voortvarend onderhield hij vervolgens innige contacten met de Amerikaanse regering om Nederland zo goed mogelijk op de kaart te

zetten. Ivens werkte al jaren in de Sovjet-Unie en het Oostblok en had drie films afgeleverd die in-kijkjes boden in de verbroedering en vredeswil onder de arbeiders daar. Van harte schaarde hij zich achter de communistische machtsovernames in de nieuwe volksdemocratieën, zoals hij ook de lezers van *De Waarheid* in interviews liet weten. In Frankrijk maakte hij in 1956 zijn eerste speelfilm, *Tijl Uilenspiegel*, een aanklacht tegen het imperialisme en het kapitalisme; in Nederland werd de film niet uitgebracht, officieel vanwege kwetsende scènes voor het katholieke volksdeel, volgens Fout Rechts omdat de communistische boodschap onwenselijk was na het neerslaan van de Hongaarse Opstand. Ivens zelf, teleurgesteld in de destalinisatie, was alweer op weg naar Mao, zijn nieuwe held.

Factor van gewicht

Toen in Nederland de communisten zich eind jaren zestig nieuw krediet verwierven, onder meer door de groeiende protesten tegen de Vietnamoorlog en omdat zij het Russische ingrijpen in de Praagse Lente scherp veroordeelden, had Ivens zich al jaren ondergedompeld in de romantiek van de Cubaanse Revolutie en de guerrilla van de Vietcong. Op Cuba filmde hij de strijd tegen de contrarevolutionairen en leidde hij in het geheim, met vallen en opstaan, militaire filmers op. Na de Cubacrisis noteerde hij in zijn agenda dat de Sovjet-Unie de vrede had gered. In 1964 reisde hij in

het geheim naar Hanoi, waarna hij in 1967 en 1968 een aangrijpende film over de strijd van de Noord-Vietnamezen zou opnemen. In december 1968 volgde, na een warm onthaal in zijn vaderland, eindelijk de langverwachte overheidsopdracht voor een film over Nederland.

Luns had in 1962 vergeefs geprobeerd Kennedy te overtuigen dat Nieuw-Guinea beter bij Nederland kon blijven; hij was inmiddels een factor van gewicht binnen de NAVO. Toen de Sovjet-Unie besloot wapens te leveren aan Indonesië en Kennedy dat land als een 'dominosteen' ging zien die overeind moest blijven, bleken alle beproefde tactieken van Luns zinloos: Kennedy wilde vooral Soekarno te vriend houden. Voor Luns voelde het alsof het laatste restje Nederlandse zelfbeschikking verloren ging. Toen Kennedy negen maanden later om een bijdrage aan de Amerikaanse inspanningen in Vietnam vroeg, kreeg hij lik op stuk: geen sprake van. Luns moest begin 1968, tegen zijn zin, namens de Tweede Kamer Johnson om beëindiging van de bombardementen op Noord-Vietnam verzoeken en werd gered toen deze juist vredesonderhandelingen aankondigde. In weerwil van massale protesten tegen de president bleek uit een opiniepeiling dat de meeste Nederlanders achter de Amerikanen stonden en dat Luns 's lands 'meest vertrouwenwekkende politicus' was. Dat ondanks zijn vriendschappelijke contacten met de Portugese dictator Salazar.

Nietsontziende schurken

Wat Bossenbroek verstaat onder Fout Links en Fout Rechts wordt vooral duidelijk in zijn verslag van de jaren zeventig en tachtig. Fout Links verruilde massaal Stalin voor Castro of Mao en wist tot in de jaren tachtig de nare consequenties van hun dictaturen weg te poetsen. Veel Nederlandse communisten hadden daarna moeite toe te geven dat zij zich op nietsontziende schurken hadden verlaten,

hoe overtuigend zij zich ook keerden tot de sociaaldemocratie. Fout Rechts zag er geen been in de Amerikanen onvoorwaardelijk te steunen bij de gewelddadige bestrijding van het internationale communisme. De Binnenlandse Veiligheidsdienst richtte in 1969 zelfs een neppartij op, met een nepcommunistisch partijblad, met het doel zicht te krijgen op de maoïstische aanhang in Nederland. Er waren rechtse volhouders die waarschuwdten tegen Nixons ontspanningspolitiek en de Zuid-Afrikaanse Apartheid bleven verdedigen; er waren er ook die na Vietnam inzagen dat zelfs Amerika kon falen.

Fout Midden beleefde zijn hoogtepunt tijdens de antikernwapendemonstraties in de jaren zeventig en tachtig. Al in de jaren vijftig was een groep intellectuelen begonnen een 'Derde Weg' aan te prijzen als ontsnappingsroute uit het koudeoorlogsdenken – een weg die in de praktijk naar links afboog en daarom felle kritiek opriep. De 'Pugwash'-wetenschappers' bestookten de regering met onderzoeksresultaten over de gevaren van kernwapens, naar aanleiding van de verbijssterende bagatellisering door de Dienst Bescherming Bevolking. Het Interkerkelijk Vredesberaad was religieus geïnspireerd en wilde 'kernwapens de wereld uit, om te beginnen uit Nederland'. De vredesbeweging wist de stemming in het parlement zo te beïnvloeden dat, na twee grote demonstraties, het plaatsingsbesluit werd uitgesteld tot 1985. Het besluit kwam er toch en de ene na de andere pacifist kwam openlijk tot bezinning, helemaal toen het einde van de Koude Oorlog door Washington in gang werd gezet.

Persoonlijkheden

Dat Ivens uiteindelijk populairder was dan Luns, komt volgens Bossenbroek doordat Nederland de uitwassen van extreemrechts aan den lijve had ondervonden, terwijl die van extreemlinks op afstand bleven. Ook vlakht hij

de persoonlijkheden van beide heren niet uit. De autoritaire, reactionaire Luns liep in de jaren zeventig hopeloos uit de pas met de tijdgeest. Bovendien viel in 1979 bij de onthulling van zijn NSB-lidmaatschap heel Nederland over hem heen, zeker toen hij met halve leugens reageerde. Eind jaren tachtig verspeelde hij zijn laatste krediet met beledigingen richting progressief Nederland, om in 1992 nog te onthullen dat hij in 1965 was benaderd door generaals die hem na hun staatsgreep premier wilden maken. Niemand nam hem meer serieus. Ivens echter werd de nationale knuffelcommunist. Begin jaren zeventig filmde hij voor de derde keer in China en zag er de utopische samenleving waarvan hij had gedroomd, blind voor repressie en wreedheid. Dat riep venijnige reacties op in Nederland, maar de waardering voor de kwaliteit van zijn werk (en voor zijn verwerping van de Sovjet-Unie) kreeg de overhand: hij werd uitgebreid gehuldigd, tot en met een Gouden Kalf in 1985. Wat ook hielp was dat hij, in flagrante tegenstelling tot Luns, met een mooie kop oud werd en tot op hoge leeftijd beminlijk bleef. Het kan verkeren. ■

De Pugwash Conferences on Science and World Affairs is een internationale organisatie die geleerden en publieke figuren samenbrengt met als doel het aantal gewapende conflicten in de wereld terug te dringen en oplossingen te vinden voor bedreigingen van de wereldvrede.

Fout in de Koude Oorlog. Nederland in tweestrijd, 1945-1989. *Martin Bossenbroek* (Prometheus, Amsterdam 2016), 300 blz., € 19,95